

Paweł Gajewski

"Weil wir Brüder sind. Zum christlich-jüdischen Dialog heute", Schalom Ben-Chorin, Gerlingen 1988 : [recenzja]

Collectanea Theologica 61/3, 204-206

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i trudności. Jej funkcja nie ogranicza się jednak chyba do roli kompendium. Pokazuje bowiem hermeneutykę biblijną jako dziedzinę złożoną i trudną. To zaś z kolei przypomina nam, jak trudną księgą jest sama Biblia.

Michał Wojciechowski, Warszawa

Schalom BEN-CHORIN, *Weil wir Brüder sind. Zum christlich-jüdischen Dialog heute*, Bleicher Verlag, Gerlingen 1988, s. 238

Profesor Schalom Ben-Chorin należy do najwybitniejszych postaci współczesnego judaizmu i jest jednocześnie czołowym przedstawicielem dialogu żydowsko-chrześcijańskiego. Urodził się w roku 1913 jako Fritz Rosenthal w bawarsko-żydowskiej rodzinie od dawna osiadłej w Monachium. Studiował w swoim rodzinnym mieście filologię niemiecką, religioznawstwo porównawcze oraz judaistykę. Po przejściu w Niemczech władzy przez nazistów wyemigrował w roku 1935 do Palestyny. Od tego czasu mieszka w Jerozolimie i działa jako pisarz, dziennikarz i uczonec; jest jednocześnie założycielem pierwszej w Jerozolimie żydowskiej gminy religijnej o charakterze reformowanym. Wśród jego naukowych dokonań znajdują się tak znaczące dzieła jak *Jüdischer Glaube. Strukturen einer Theologie des Judentums anhand des Maimonidischen Credo* (Tübingen 1975), *Theologia Judaica* (Tübingen 1982) czy *Was ist der Mensch? Anthropologie des Judentums* (Tübingen 1986).

Już od roku 1941 zaangażował się w dialog żydowsko-chrześcijański. Owocem tej działalności, prócz wielu wykładów, odczytów i artykułów są także dzieła niezwykle cenne dla pogłębienia teologicznej płaszczyzny dialogu: *Dialogische Theologie. Schnittpunkte des christlich-jüdischen Gesprächs* (Trier 1975), *Germania Hebraica. Beiträge zum Verhältnis von Deutschen und Juden* (Gerlingen 1982) oraz trzy książki: *Bruder Jesus* (München 1967), *Paulus* (München 1970), *Mutter Miriam* (München 1971), wydane w roku 1983 jako trylogia pod wspólnym tytułem *Die Heimkehr. Jesus, Paulus, Maria in jüdischer Sicht* (Deutscher Taschenbuch — Verlag).

Pozycja *Weil wir Brüder sind* nie jest kolejnym zwartym omówieniem obecnego stanu dialogu żydowsko-chrześcijańskiego, lecz zbiorem wykładów i prelekcji wygłoszonych przez profesora Ben-Chorina w latach 1983—1987, wydanym z okazji jego siedemdziesiątych piątych urodzin. Książka ta jest przede wszystkim świadectwem życia oddanego całkowicie dziełu wzajemnego poznania i zrozumienia między wyznawcami judaizmu i chrześcijaństwa, ale jednocześnie stanowi doskonałe wprowadzenie do tych zagadnień. Podzielona została na cztery zasadnicze części: *Die Bibel, Prägende Gestalten, Dialog, Wurzeln*.

Pierwsza z nich, zawierająca siedem tekstów osnutych wokół problematyki biblijnej, ukazuje czytelnikowi ich autora jako egzegetę. Nie jest to jednak typowa egzegeza naukowa. Choć oparta na głębokiej wiedzy teologicznej i filologicznej, skłania się ku orientacji egzystencjalnej o zabarwieniu historyzoficznym. Ukazuje ona Słowo Boże w konkretnym kontekście historycznym, a nawet politycznym, nie tylko w przeszłości, lecz również w teraźniejszości. Widać to już w tekście pierwszego wykładu, w którym jego autor nazywa Biblię zwierciadłem świata. Analizując dawniejsze i współczesne przekłady Pisma Świętego Ben-Chorin stwierdza, że ich język najdoskonalej oddaje przemiany, jakie zachodzą w świecie. Ta orientacja w najpełniejszy sposób ujawnia się w dwóch próbach egzegetycznych, które dotyczą Psalmu 126 oraz znanego fragmentu Iz 40, 1—11. Centralnym punktem całej analizy jest tutaj naród żydowski i wydarzenia z jego historii. Ten motyw narodu dominuje również w przepięknym eseju poświęconym Księdze Hioba, a właściwie samej teologii cierpienia, gdyż postać Hioba jest tylko osnową przemyśleń wypełnionych treściami, które pochodzą także z pism najwybitniejszych teologów i filozofów, między innymi K. Bartha i C. G. Junga.

We wszystkich rozważaniach Ben-Chorina najczęściej pojawia się jednak myśl Martina Bubera. Poświęcone mu zostały w całości aż dwa teksty z drugiej części książki. Część ta ukazuje postacie, które wywarły szczególnie wpływ na duchowy i intelektualny rozwój uczonego z Jeruzolimy. Wśród tych postaci nie wymagają bliższego przedstawienia ani Buber, ani wybitny filozof żydowski Franz Rosenzweig, natomiast osoby Maxa Broda i Hansa-Joachima Schoepsa są mniej znane. Max Brod zapisał się w historii literatury niemieckiej przede wszystkim jako wydawca i interpretator dzieł Franza Kafki. Ben-Chorin prezentuje go jako wybitnego żydowskiego myśliciela religijnego, którego poglądy wyrażone zostały także w formie powieści, z których wymienione są między innymi: *Reubeni*, *Fürst der Juden* i *Der Meister* — utwór poświęcony Jezusowi. Hans-Joachim Schoeps, wybitny współczesny historyk religii i teolog żydowski o orientacji ortodoksyjnej, prowadzi od roku 1934 ożywioną korespondencję z profesorem Ben-Chorinem. Jej owocem jest publikacja *Was ist jüdische Theologie?* (Frankfurt am Main 1988).

W tej części książki na szczególną uwagę zasługuje tekst dotyczący Marcina Lutra i jego odniesień do judaizmu. Można w nim znaleźć rzetelną próbę obalenia wielu mitów, których twórcy chcieli widzieć w Lutrze zdeklarowanego wroga narodu i religii żydowskiej. Autor artykułu przedstawia również rolę propagandy nazistowskiej w upowszechnianiu, a nawet tworzeniu fałszywej wizji Reformatora.

Najistotniejszą częścią całej książki jest część trzecia, poświęcona dialogowi. Prócz dwóch tekstów wypełnionych refleksjami nad stanem tego dialogu, część ta zawiera również dwa odczyty poświęcone modlitwie żydowskiej, z których szczególnie piękny jest tekst drugi, opisujący osobiste doświadczenia modlitewne autora. Teksty te z pełną świadomością umieszczone zostały w powiązaniu z problematyką dialogu, gdyż wyłania się z nich wizja modlitwy jako jednego z podstawowych źródeł międzyludzkiego zbliżenia.

Kluczowymi punktami tej partii materiału są jednak dwa teksty poświęcone Jezusowi i Pawłowi: *Jesus — wie ich ihn sehe* i *Paulus — Mittler zwischen Juden und Christen*.

Artykuł dotyczący Jezusa jest skrótowym przedstawieniem wizji Jezusa zaprezentowanej wcześniej w książce *Bruder Jesus*. Ben-Chorin rozpoczyna swoją wypowiedź od sprecyzowania, kim Jezus nie jest dla żydów, a więc nie jest Mesjaszem, nie jest Jednorodzoną Synem Bożym, nie może być odbierany jako druga osoba Trójcy Świętej, gdyż judaizm nie zna pojęcia osób Bożych. Nie jest On również według Ben-Chorina prorokiem, choć taką interpretację można znaleźć u niektórych autorów żydowskich; wśród nich Jules Isaac widzi Jezusa nie tylko jako jednego z żydowskich proroków, ale jako ostatniego i największego proroka. Jezus jest dla myśliciela z Jeruzolimy przede wszystkim Żydem (celowe jest tutaj użycie zgodnie z polską ortografią wielkiej litery, gdyż z kontekstu wypowiedzi wynika, że jej autorowi chodzi również o bardzo silnie podkreśloną przynależność narodową, nie zaś tylko o aspekt religijny), Pra-Żydem i Tylko-Żydem, lub według terminologii Bubera „centralnym Żydem”. Jest również „Rabbi” z całym bogactwem treści zawartym w tym słowie, jest Nauczycielem Prawa. Istotę nauczania Jezusa dostrzega autor dzieła *Bruder Jesus* w podwójnym przykazaniu miłości, interpretując jednak ten nakaz jako najdoskonalszą proklamację Tory. Orędzie o Królestwie Bożym głoszone przez Jezusa umieszcza w nurcie mesjańskich oczekiwań Narodu Wybranego, widząc w nadziei powtórnego przyjścia Chrystusa Pana, stojącej u podstaw chrześcijaństwa oraz w oczekiwaniu na nadejście Mesjasza, które ciągle jest udziałem żydów, bardzo ważny punkt zbliżenia.

Podobną próbą podsumowania poglądów zawartych w książce *Paulus* jest wykład wygłoszony w Akademii Katolickiej w Hamburgu 22 października 1983 roku. Apostoł Narodów jest dla autora wykładu nie tyle pośrednikiem,

ile raczej osobą, która stoi dokładnie na granicy judaizmu i chrześcijaństwa. Paweł jest dla niego typowym przedstawicielem diaspory żydowskiej, zakorzenionym bardzo silnie w tradycji swojego narodu, ale jednocześnie otwartym na wartości kultury grecko-rzymskiej. Ben-Chorin wytrwale śledzi w nauczaniu Pawła wątki żydowskie, wskazując, że rdzeń nauczania Apostoła to jednak Prawo, które nie zostało zanegowane, lecz w konfrontacji ze światem pogańskim zyskało nową jakość i inny wymiar.

Czwarta część książki jest najkrótsza; zawiera zaledwie trzy krótkie szkice poświęcone rodzinnemu cmentarzowi w Laupheim oraz matce i babce ze strony matki. Uzupełnieniem jest „curriculum vitae” autora książki, napisane przez niego samego z perspektywy siedemdziesiątych piątych urodzin. Ta część, pozbawiona wątków teologicznych, jest jednocześnie najbardziej osobista i zgodnie z zamierzeniem autora ukazuje korzenie, z których wyrasta jego życie i dzieło. Urodzony w Bawarii, wychowywał się od najmłodszych lat w kręgu najlepszych tradycji niemieckich i chrześcijańskich. Pozostał jednak wierny swojej narodowości i religii, która jest z nią organicznie związana. Należy dodać, że swoją żydowską tożsamość odkrył on jakby na nowo w latach młodzieńczych, najpierw jako student szkoły handlowej, później Uniwersytetu Monachijskiego. Znamienne, że jedną z postaci, która miała na to decydujący wpływ był profesor Joseph Schnitzer, bardzo kontrowersyjny wówczas teolog katolicki. Dokonało się to już w czasie, kiedy wiodącą rolę odgrywała w Niemczech partia faszystowska, która z rasizmu i antysemityzmu uczyniła swoje sztandarowe hasła. Emigracją do Palestyny, którą Ben-Chorin uważa za jedyną ojczyznę wszystkich Żydów, niezależnie od miejsca ich urodzenia nie odciął go od jego niemieckich korzeni; była natomiast czynnikiem, który w decydujący sposób przyczynił się do uformowania postawy dialogu i porozumienia.

Taki obraz wylania się z kart książki *Weil wir Brüder sind*, w której pojęcie braterstwa jest tak silnie podkreślone. Nie jest to braterstwo, które dąży do podporządkowania sobie drugiej strony, akceptuje ono jej odrębność i swobodę rozwoju. Nie rezygnując z wiernie strzeżonej własnej tożsamości, szuka wszystkiego, co łączy, wskazując, że to, co dzieli może być również przedmiotem konstruktywnego dialogu, nie zaś bezowocnego sporu.

Trzeba jeszcze dodać, że książka ta jest bardzo starannie opracowana pod względem edytorskim. Wszystkie zamieszczone w niej teksty posiadają notki bibliograficzne, które precyzyjnie podają wszystkie najistotniejsze informacje. Zamieszczono również bibliografię najważniejszych dzieł autora książki, wzbogacając ten wykaz wiadomościami o źródłach, w których można znaleźć bibliografię szczegółową. Pozycja ta może więc stanowić punkt wyjścia do dalszych szczegółowych studiów nad problematyką dialogu teologicznego między judaizmem a chrześcijaństwem. Studia takie byłyby szczególnie przydatne na gruncie polskim, gdzie ciągle jeszcze jest zbyt mało opracowań tego typu.

Sam profesor Schalom Ben-Chorin, popularny i cieszący się ogromnym uznaniem w Niemczech i Europie Zachodniej, o czym świadczą liczne doktoraty honorowe oraz wysokie odznaczenia państwowe, pozostaje ciągle w Polsce prawie całkowicie nie znany.

ks. Paweł Gajewski, Piotrków Tryb. — Rusiec

Gerhard CZERMAK, *Christen gegen Juden. Geschichte einer Verfolgung*, Nördlingen 1989, Greno Verlag, s. 429.

W bieżącym roku na niemieckojęzycznym rynku księgarskim ukazały się kolejne pozycje związane z problematyką stosunków chrześcijańsko-żydowskich. Jedną z nich jest książka Czermarka. Autor kieruje swe dzieło do szerokiego grona czytelników, do — jak sam pisze we Wstępie — „zaangażowanych